

“HIDOYA” ASARIDA AYOLLARNING MAHR BORASIDAGI HUQUQ VA ERKINLIKLARI TAHLILI

Dinora Eshboyeva,

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik

akademiyasi magistranti

dinoraeshboyeva4@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Burhoniddin Marg‘inoniyning “Hidoya” asari asosida ayollarning mahr borasidagi huquq va erkinliklari tahlil qilinadi. Tadqiqotda hanafiy mazhabi manbalarida mahrning huquqiy mohiyati, turlari, miqdori va to‘lash tartibi, shuningdek ayolning bolani emizishi bilan bog‘liq huquq va majburiyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada islom huquqshunosligida ayolning mulkiy va shaxsiy huquqlari qay darajada himoyalangani ochib beriladi. Tadqiqot natijalari islom huquqi tarixini, xususan ayollar huquqi masalasini o‘rganuvchi mutaxassislar, huquqshunoslar va talabalar uchun amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: “Hidoya”, Burhoniddin Marg‘inoniy, mahr, ayollar huquqi, hanafiy mazhabi, islom huquqshunosligi, fiqh.

AN ANALYSIS OF WOMEN’S RIGHTS AND FREEDOMS REGARDING DOWER (MAHR) IN THE “HIDAYAH”

Abstract: This article analyzes women’s rights and freedoms regarding dower (mahr) based on Burhoniddin Marghinani’s work “Hidayah”. The study examines within Hanafi school sources, the legal essence, types, amount, and payment procedure of mahr, as well as the rights and obligations related to a woman’s breastfeeding of a child. The article reveals the extent to which a woman’s property and personal rights are protected in Islamic jurisprudence. The research results have both practical and theoretical significance for specialists, legal scholars

and students studying the history of Islamic law particularly issues of women's rights.

Keywords: "Hidayah", Burhoniddin Marghinani, mahr, women's rights, Hanafi school, Islamic jurisprudence, fiqh.

АНАЛИЗ ПРАВ И СВОБОД ЖЕНЩИН В ВОПРОСАХ МАХРА В ПРОИЗВЕДЕНИИ "ХИДОЯ"

Аннотация: В данной статье анализируются права и свободы женщин в вопросах махра на основе произведения Бурхониддина Маргинани "Хидоя". В исследовании на основе источников ханафитского мазхаба рассматриваются правовая сущность, виды, размер и порядок выплаты махра, а также права и обязанности женщины, связанные с грудным вскармливанием ребёнка. В статье раскрывается, в какой степени в исламском правоведении защищены имущественные и личные права женщины. Результаты исследования имеют практическое и теоретическое значение для специалистов, правоведов и студентов, изучающих историю исламского права, в частности вопросы прав женщин.

Ключевые слова: "Хидоя", Бурхониддин Маргинани, махр, права женщин, ханафитский мазхаб, исламское правоведение, фикх.

KIRISH

Islom huquqshunosligi tarixida ayollarning huquqiy maqomi, ularning oilaviy-huquqiy munosabatlardagi o'рни masalasi doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Xususan, nikoh bilan bog'liq mahr masalasi fiqhda alohida o'rin egallaydi, chunki u ayolning huquqiy shaxs sifatidagi mustaqilligini, uning mol-mulkka bo'lgan huquqi hamda nikoh jarayonidagi asosiy mezonlardan hisoblanadi. Hanafiy mazhabining eng nufuzli manbalaridan biri bo'lgan Burhoniddin Marg'inoniyning "Hidoya" asari mazkur masalalarni tizimli va chuqur tahlil qilishi bilan ajralib turadi. Ushbu asarda mahr nikohdan kelib chiqadigan majburiy shartlardan biri sifatida talqin etilib, uning miqdori, to'lash tartibi, kechiktirilgan yoki muddatli mahr kabi masalalar batafsil yoritilgan. Mahr ayolning mustaqil mulkiy huquqqa ega

ekanligini, uning nikoh munosabatlaridagi moddiy manfaatlari qonun yo'li bilan himoyalanişini ko'rsatuvchi muhim mezon sifatida baholanadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, "Hidoya" asaridagi mahr masalasiga oid qoidalarni tahlil qilish orqali islom huquqining ayollar manfaatini qanchalik puxta himoya qilganini aniqlash mumkin bo'ladi. Klassik fiqh manbalaridagi ayollar huquqi va erkinliklariga oid qarashlarni ilmiy tahlil qilish nafaqat tarixiy-huquqiy merosni chuqur o'rganish, balki bugungi kunda oila va nikoh munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlarni takomillashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Ayolga berilgan iqtisodiy imkoniyatlardan biri uning nikohda mahr olish huquqidir. Mahr ayol kishiga nikoh vaqtida beriladigan moddiy boylikdir. Mahr turli nomlar bilan nomlanadi. Qur'oni Karimda sadoq, sadaqa, ajr, fariza, nihla atamalari ishlatilgan. Ba'zi ulamolar mahrning o'nta nomi borligini aytganlar. Bizda "mahr" atamasi mashhur bo'lgani uchun shu so'zni qo'llaymiz¹. Islom huquqshunosligida nikoh va mahr o'rtasidagi bog'liqlik ko'pchilik tasavvur qilgandek qat'iy emas. "Hidoya"da bu masala ancha nozik yondashuv bilan hal etiladi, nikoh aqdida mahr umuman zikr qilinmasa ham nikohning o'zi to'liq huquqiy kuchga ega bo'lib qoladi². Ya'ni hozirda omma orasida keng tarqalgan nikoh aqdi vaqtida mahr aytilmasa nikoh sahii bo'lmaydi degan fikrlar to'g'ri emas. Chunki nikoh lug'atda birlashish va juftlashish aqdidir, shunday ekan u er-xotinning o'zi bilan mukammal bo'laveradi. Bu mahrni ikkinchi darajali masala qiladi degan ma'noni bildirmaydi, aksincha mahrning zarurati boshqa asosga ayolning shaxsiy qadr-qimmatini himoya qilishga tayanadi. Ya'ni mahr savdo bitimidagi baho emas, balki ayolning shaxsiga nisbatan hurmat ko'rsatishning huquqiy ifodasidir. Mahr berish Hanafiy mazhabiga ko'ra vojib amal hisoblanadi. Bu haqida Qur'oni Karimning Niso surasi 24-oyatida shunday deyiladi:

"Ular bilan yaqinlik qilishingiz bilanoq, belgilangan haqlarini beringiz".

¹ Muhammad Sodiқ Muhammad Yusuf. Kifoya. – T.: Hilol Nashr, 2021. – J. II. – B. 395.

² Burhonuddin Marg'inoniy. Hidoya sharh bidoyatil muftadi. A'zamxon Qambarov tarj. - T.: Hilol-Nashr, 2020. - J. II. - B. 72.

Shuningdek, Niso surasi 4-oyatda shunday deyiladi:

“Ayllarga mahrlarini ko'ngildan chiqarib bering. Agar undan biror narsani sizga rozi bo'lib bersalar, bas, uni yenglar. Osh bo'lsin, ofiyat bo'lsin”³.

Hanafiy mazhabida mahrning eng quyi chegarasi o'n dirham deb belgilangan. Bu raqamning tasodifiy emasligi diqqatga sazovor. Marg'inoniy uni jinoyat huquqidagi bir tushuncha bilan bog'laydi, ya'ni o'g'irlikda qo'l kesish uchun nisob qilib olingan miqdorga binoan mahr o'n dirhamdir⁴. Bu qiyoslash tasodifiy emas, har ikki holatda ham qonun insonning shaxsiy daxlsizligini muayyan moddiy chegara bilan belgilaydi. Shuningdek, mahr ayolning sharaflari ekanini izhor etish uchun shariat tomonidan vojib qilingani bois uni har qanday arziyas miqdor bilan cheklab bo'lmaydi. Shuning uchun kimdir o'n dirhamdan kamroq miqdorni, masalan besh yoki yetti dirhamni mahr deb kelishsa ham islom shariati jihatidan bu kelishuv bekor bo'lib, mahr miqdori to'liq o'n dirhamgacha ko'tariladi va unga to'liq o'n dirham berish majburiyati yuklatiladi. Hanafiy mazhabida mahrning eng kam chegarasi shunchaki odat yoki qulaylik masalasi emas, balki ayolning shaxsiy daxlsizligini kafolatlovchi minimal huquqiy chegara bo'lib xizmat qiladi.

Nikoh tuzilganidan keyin ham mahr miqdori ikki tomonning roziligi evaziga oshirilishi mumkin. Agar er-xotin o'zaro rozilik bilan mahrni oshirishni istasa, bu oshirish huquqiy jihatdan tan olinadi. Ammo diqqatga molik jihat shundaki, mahrni kamaytirish huquqi faqat bir tomonlama ayolning o'zi tomonidan amalga oshirilishi mumkin, chunki mahr ayolning haqqi, ayol eri bilan yashayotgan vaqtda mahrni kamaytirishga ham to'g'ri kelishi mumkin. Bu qoida tasodifiy emas, mahr ayolning shaxsiy mulkiy huquqi bo'lgani uchun undan voz kechish faqat huquq egasining o'zi tomonidan amalga oshirilishi mumkin⁵. Ya'ni mahrning huquqiy tabiatidan kelib chiqadi, mahr er tomonidan ayolga berilgan shaxsiy mulk bo'lgani uchun uni kamaytirish yoki undan voz kechish faqat mulk egasining o'ziga tegishli vakolatdir. Shu boisdan er hech qachon bir tomonlama tarzda mahr miqdorini kamaytirishni

³ Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolar tarjimasi va tafsiri. – T.: “Toshkent islom universiteti”, 2018. – 624 b.

⁴ Burhonuddin Marg'inoniy. Hidoya sharh bidoyatil muftadi. A'zamxon Qambarov tarj. – T.: Hilol-Nashr, 2020. – J. II. – B. 73.

⁵ Burhonuddin Marg'inoniy. Hidoya. Salohiddin Muhiddin tarj. – T.: Adolat, 2000. – J. I. – B. 694.

talab qila olmaydi, aks holda bu ayolning mulkiy huquqiga bevosita tajovuz hisoblanadi. Ayni paytda mahrni oshirish masalasida esa oldingi holatga farqli tarzda ikki tomonning ham roziligi talab etiladi, chunki oshirilgan qism yangi majburiyat sifatida urning zimmasiga tushadi va uning rozilgisiz vojib bo'lmaydi. Shunday qilib, "Hidoya"da mahr miqdorini o'zgartirish borasida ikki xil huquqiy rejim belgilanadi. Kamaytirish ayolning yakka ixtiyoridagi masala, oshirish esa ikki tomonlama kelishuvni taqozo etuvchi masaladir. Bu farqlash fiqhning mahrni sof shaxsiy mulk sifatida talqin qilishidan kelib chiqadi, ya'ni mulk kimga tegishli bo'lsa, uni kamaytirish haqidagi qaror ham faqat o'sha shaxsga tegishlidir. Natijada ayolning mahr borasidagi irodasi nikoh davomida ham to'liq hurmat qilinadi va uning rozilgisiz hech qanday kamaytirish huquqiy kuchga ega bo'lmaydi.

Mahr masalasi faqatgina nikoh ahdi tuzilishi bilan bog'liq emas, balki taloq va meros masalalariga ham bog'liqdir. Bunda bir qancha holatlar mavjud.

	Holat	Mahr miqdori	Izoh
1	Mahr aniq belgilangan, yaqinlikdan oldin talaq qilingan	Mahrning yarmi	Aqd ulushi saqlanadi, yaqinlik evazi bekor bo'ladi
2	Mahr aniq belgilangan, yaqinlikdan keyin talaq qilingan	Mahrning to'liq miqdori	Yaqinlik yuz berganligi sababli to'liq haq vojib bo'ladi
3	Xilvati sahiha (yaqinlikka to'siq bo'lmagan holda birga qolish) dan keyin talaq	Mahrning to'liq miqdori	Xilvati sahiha huquqiy jihatdan haqiqiy yaqinlikka tenglashtiriladi
4	Mahr umuman belgilanmagan , yaqinlikdan oldin talaq qilingan holat	Mut'a beriladi (mahri mislning yarmidan kam bo'lmagan qiymatda, odatda 3	Baqara surasi 236-oyatiga asoslanadi

		xil kiyim: ko'ylak, ro'mol, ust kiyim)	
5	Mahr belgilanmagan, yaqinlikdan keyin talaq	Mahri misl	Mahr umuman ko'rsatilmagan holatdagidek baholanadi
6	Mahr berilmaslik sharti bilan nikohlangan, keyin ajralgan	Mut'a yoki mahri misl (mazhablar ixtilofli)	Imom Shofe'iy: faqat qo'shilgan holatda mut'a vojib. Hanafiylar: kengroq tatbiq etiladi
7	Mahr fosid nikoh bilan belgilanib, yaqinlikdan oldin ajralish	Hech narsa berilmaydi	Fosid nikohda mahr aqd bilan emas, balki yaqinlik bilan bog'liq
8	Mahr fosid, yaqinlikdan keyin ajralish	Mahri misl	Yaqinlik sodir bo'lgani uchun mahr vojib bo'ladi
9	Er vafot etgan , mahr aniq belgilangan bo'lsa	Mahrning to'liq miqdori (qarz sifatida meros ulushidan)	Barcha mazhablar ittifoqda
10	Er vafot etgan, mahr belgilanmagan bo'lsa	Mahri misl (ixtilofli)	Ba'zi ulamolar: vafot bilan bu huquq bekor bo'ladi; Boshqalari: saqlanadi
11	Mahr miqdori ustida tortishuv bo'lib, er-xotindan biri vafot etgan	Hayotlik chog'idagi tortishuvga qanday hukm berilgan bo'lsa, o'sha qo'llanadi	Vafot mahri misl haqini bekor qilmaydi

12	Nasroniy (kitob ahli) ayolga uylanib, mahr sifatida shariatda harom narsa (masalan, sharob, cho'chqa) belgilangan bo'lib, keyin ajralish yuz bersa	Mahri misl beriladi	Harom narsa mahr sifatida hisoblanmaydi, shuning uchun mahri mislga o'tiladi ⁶
----	---	---------------------	---

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, "Hidoya"da mahrning taloq vaqtidagi taqdiri ikki asosiy omilga bog'liq, yaqinlik yuz bergan yoki bermaganligi hamda mahrning nikoh aqdi vaqtida aniq belgilangan yoki belgilanmaganligi. Bu ikki omil kesishishidan jami olti xil huquqiy natija (to'liq mahr, yarim mahr, mut'a, mahri misl, hech narsa yo'q, meros tariqasidagi mahr) kelib chiqadi. Bu esa fiqhning ayol manfaatini har bir holatga moslab puxta himoya qilishga intilganini ko'rsatadi.

Mahr islom dini tomonidan ayollarga berilgan iqtisodiy huquq va erkinliklardan biri hisoblanib, mahr ayollarning sha'ni va hurmati ulug'ligining bir ko'rinishidir. Islom huquqshunosligida mahr shunchaki nikoh vaqtida to'lanadigan moddiy to'lov emas, balki ayolning shaxsiy qadr-qimmatini, uning jamiyatdagi mavqeini va huquqiy subyektligini tan olishning ramziy ifodasidir. Mahr ayolning shaxsiy mulkiy bo'lib, unga faqatgina ayol egalik qiladi.

XULOSA

Burhoniddin Marg'inoniyning "Hidoya" asarida mahr shunchaki nikohning moddiy shartlaridan biri sifatida emas, balki ayolning huquqiy subyektligini, mulkiy mustaqilligini va shaxsiy qadr-qimmatini himoya qiluvchi ko'p qatlamli huquqiy mexanizm sifatida ishlab chiqilgan. Mahr nikoh aqdining shart emas, balki uning tabiiy natijasi sifatida talqin etiladi. Hatto mahr zikr qilinmagan nikoh ham to'liq huquqiy kuchga ega bo'lib qoladi, biroq bu ayolni mahr huquqidan mahrum qilmaydi, aksincha uni mahri misl orqali kafolatlaydi. Bundan tashqari hanafiy mazhabida belgilangan o'n dirhamlik minimal chegara ayolning shaxsiy daxlsizligini himoya qiluvchi ijtimoiy-huquqiy standart vazifasini bajaradi, bu esa shaxsiy

⁶ Burhonuddin Marg'inoniy. Hidoya sharh bidoyatil muftadi. A'zamxon Qambarov tarj. - T.: Hilol-Nashr, 2020. - J. II. - B. 72-116.

kelishuv erkinligidan ustun turadigan ayol manfaati sifatida qaraladi. Shuningdek, mahr miqdorini o'zgartirish masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, kamaytirishning faqat ayol tomonidan, oshirishning esa ikki tomon roziligi bilan amalga oshirilishi mahrning ayolga tegishli mustaqil mulk ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. "Hidoya"da bayon etilgan mahr qoidalari islom huquqshunosligining ayollar huquqi masalasiga puxta va tizimli yondashganini namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolar tarjimasi va tafsiri. – T.: "Toshkent islom universiteti", 2018. - 624 b.
2. Burhonuddin Marg'inoniy. Hidoya sharh bidoyatil mubtadi. A'zamxon Qambarov tarj. - T.: Hilol-Nashr, 2020. - J. II. – 592 b.
3. Burhonuddin Marg'inoniy. Hidoya. Salohiddin Muhiddin tarj. - T.: Adolat, 2000. - J. I. – 848 b.
4. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Kifoya. – T.: Hilol Nashr, 2021. – J. II. – 584 b.
5. Eshboyeva, D. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida ayollarning iqtisodiy huquq va erkinliklari // Symposium on Advanced Studies and Future Directions. – Yanvar, 2026. – B. 149–157.